

Skinnskattebergs kyrka

Restaurering av lanternin

Antikvarisk medverkan

Prästgården 1:149
Skinnskattebergs socken
Skinnskattebergs kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Skinnskattebergs kyrka

Restaurering av lanternin

Antikvarisk medverkan

Prästgården 1:149
Skinnskattebergs socken
Skinnskattebergs kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Lanterninfönster. Foto: Helén Sjökvist.

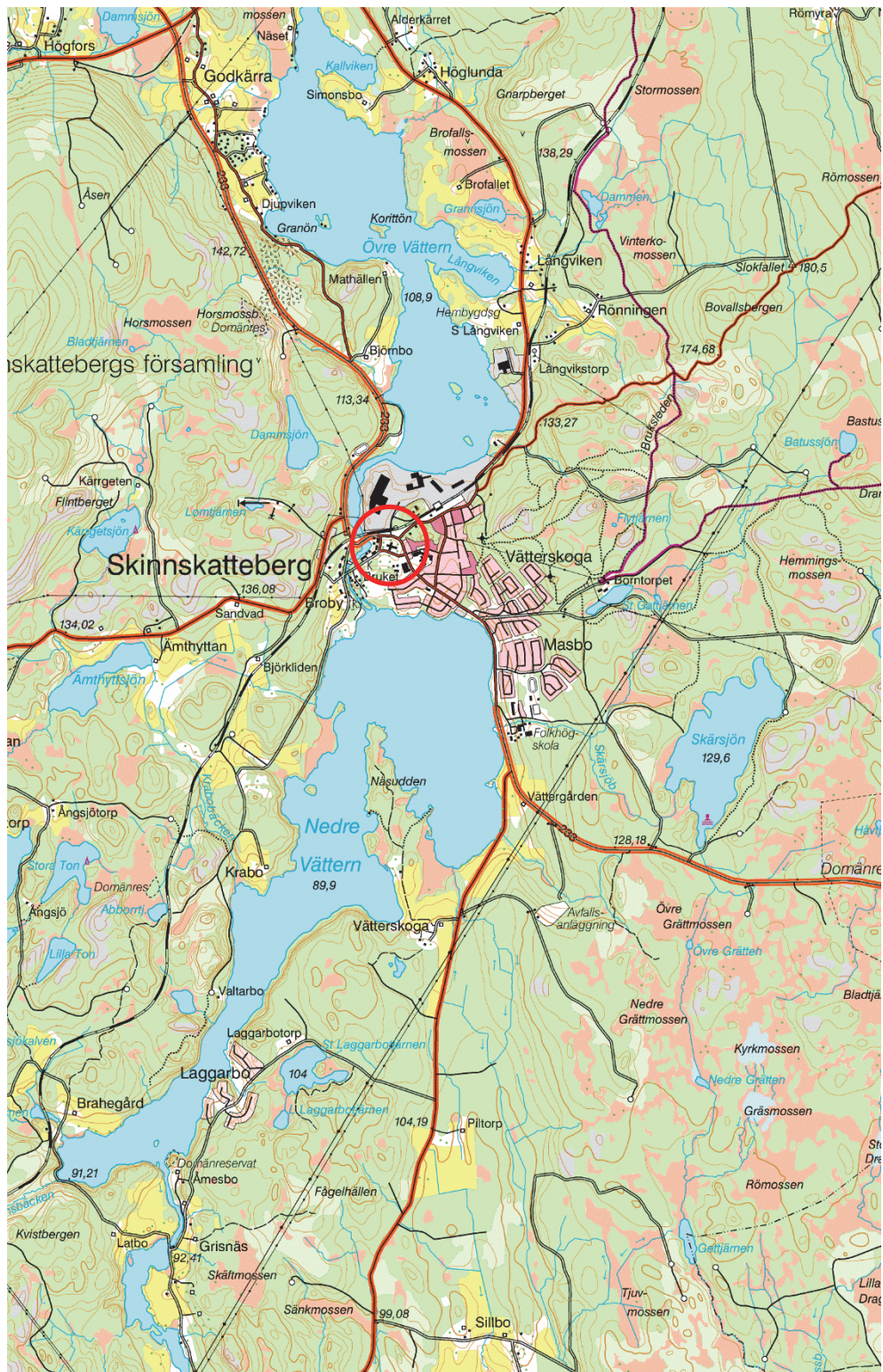
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-409-2

Tryck: Just Nu, Västerås 2015.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Omgivning	8
Genomförande	9
Fönster.....	9
Invändig panel	13
Plåtarbeten	15
Undersökningsresultat.....	18
Referenser.....	20
Kart- och arkivmaterial	20
Otryckta källor.....	20
Litteratur.....	20
Tekniska och administrativa uppgifter	20

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2014 har tornet och lanterninen i Skinnskattebergs kyrka renoverats. Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen 2012-01-30, dnr 433-4141-2011. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Skinnskatteberg med Hed och Gunnilbo församling.

Bakgrund

Skinnskattebergs kyrka byggdes i nygotisk stil 1858–66.¹ På platsen hade tidigare funnits ett litet timrat kapell uppfört 1490 eller 1540, uppgifterna skiljer sig i de två samtidigt upprättade visitationsprotokollen från sent 1700-tal. När Skinnskatteberg bildat egen församling byggdes en större träkyrka 1588. I och med att församlingen växte byggdes korsarmar till mot norr 1681 och mot söder 1728. Kyrkogården närmast runt kyrkan har förmodligen funnits sedan 1500-talet. Tomten var ursprungligen mer kuperad, på 1870-talet jämnades området genom sprängning och jordfyllning.

Nuvarande kyrka är ovanligt stor för att vara en lantsortskyrka och uppfördes för att rymma 800 personer.² Tegel fraktades först sjövägen från annan ort men snart startade man ett eget tegelbruk. Långhuset var till en början korsformigt med ett smalare, femsidigt kor i öster, tresidig sakristia i vinkeln mellan långhuset och den norra korsarmen, samt torn i väster. Ingångar finns genom tornet och de båda korsarmarna. Över kyrkorummet gjordes kryssvalv av trä, en ovanlig och komplicerad konstruktion som arkitekten troligen var upphovsman till. Kyrkans tak täcktes med engelsk skiffer på läkt och längs efter taknocken lades en täckande zinkplåt.³ Även rännalarna var tillverkade i zinkplåt.

I visitationsprotokollet från 1869 beskrivs att golvet i kyrkans gångar och kor är gjort av sexkantigt tegel.⁴ I gångarna fanns fyra öppningar, täckta med små järnblock, där järnkaminer placerades. Kaminerna eldades med kol för uppvärmning av kyrkan under den kalla årstiden. Ifrån dessa öppningar gick rör under kyrkans golv och genom en del av pilastrarna, där röken leddes ut genom skorstenarna. Golvet i bänkraderna, liksom i koret var av plank. Mellan åren 1888–97 byggdes en läktarunderbyggnad under den västra läktaren. Underbyggnaden kläddes med en ådrad boasering mot kyrkorummet. I underbyggnadens södra sida inreddes bibliotek och i den norra förråd och tjänsterum. Även korets nedre väggar boaserades och panelen ådrades. Korets övre väggfält och valv försågs med dekorationsmålning.

Vi en större renovering 1926–28 reparerades kyrkans fasader och avfärgades vita, istället för tidigare rosa nyans. I bygghandlingarna talades det först om att sätta igen tornspirans öppningar med brädor som utvändigt skulle besläs med plåt i likhet med spiran i övrigt. Nedersta delen av de nya fyllningarna skulle på några ställen utföras som löstagbara, plåtbeslagna luckor.⁵ Lanterninens öppningar kom emellertid att glasas.⁶ Kyrkorummets nedsotade valv och väggar rengjordes och avfärgades. Kyrkorummets fönster kompletterades med innerbågar. Samtidigt tillkom läktare med underbyggnader i korsarmarna efter modell av västläktaren. I den norra gjordes ett gravkapell och i den

¹ Hammarskiöld 2005.

² Lindblad 2009.

³ Ihrfors

⁴ Hammarskiöld 2005.

⁵ Avskriven bygghandling, ATA arkiv.

⁶ Hammarskiöld 2005.

södra ett samlingsrum. Korets mittfönster och två fönster över sakristian igensattes. Inredningssnickeriernas ådring ersattes av marmorering.

År 1972 genomfördes en omfattande inre renovering under ledning av arkitekt Claes Laurent. Kyrkorummet fick en ny färgsättning där valv målades i en svag rosabrun färg och väggarna i en blåtonad färg. Vapenhusets tegelgolv lades om. Bänkkvarterens brädgolv slipades och lackades. Kyrkan försågs med en ny bänkinredning där bänkgavlarna gjordes till formen lika de tidigare, men med ett något förenklat detaljutförande. Befintliga trappsteg av trä upp till koret ersattes med kalkstenstrappa och i koret lades kalkstensgolv. Korets boasering från omkring 1890 togs bort och det igenmurade centralfönster togs åter upp. Alla inre fönsterbågar glasades om med svagt rökfärgade rutor och utrymmet under södra läktaren inreddes till ett sidokapell.

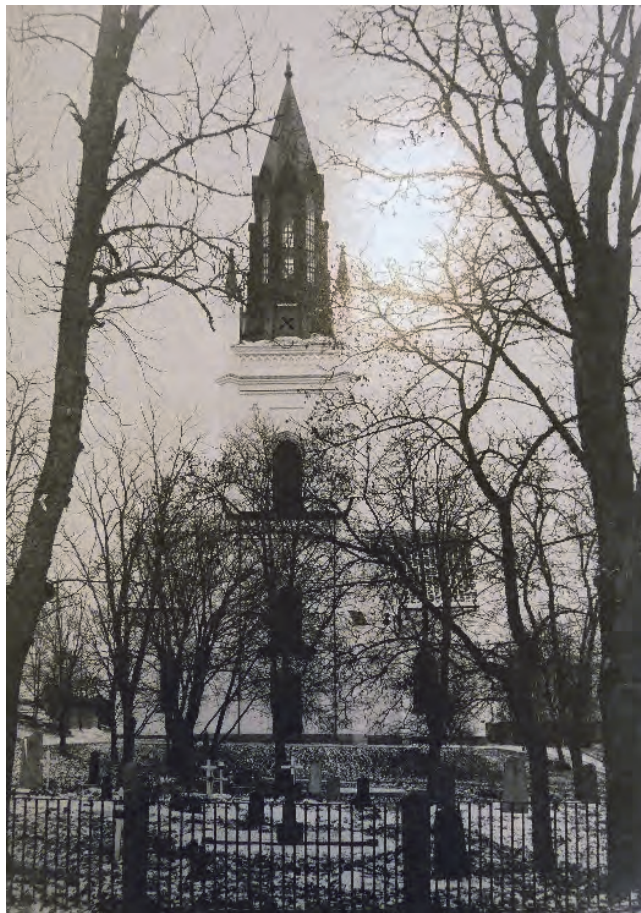
Figur 2. Skinnskattebergs kyrka avbildad med en lätt rosa kulör av Ibrfors vid 1800-talets slut.
Figur 3. Detaljbild av spiran från Ibrfors avbildning.

Figur 4. Kyrkan med öppen lanternin/spira, sedd från söder. Okänt år. Foto: RAA.

Figur 5. Kyrkan med öppen lanternin/spira, sedd från nordöst. Okänt år. Foto: R.A.Ä.

Figur 6. Skinskattebergs kyrka sedd från väster 1934, med nya lanterninfönster. Foto: Okänd fotograf ATA.

Omgivning

På tornets norra sida ligger en gravhäll i marken. Denna berördes av ställningsbygget så till vida att en spira måste placeras på hällen. Stenen, av kalksten, hade sedan tidigare omfattande skador med ett sprickmönster där sprickorna utvidgats av jord och grus som pressar isär stenen. Därmed var det ej möjligt att avlägsna stenen utan medverkande konservator. Bedömningen gjordes att den kunde ligga kvar efter skyddstäckning. Före täckning skulle stenen sopas ren från grus, småsten m.m. som ytterligare skulle kunna skada den relativt mjuka stenen. För att avlasta tyngden lades skivor och bräder ut före ställningsbyggande. Det tycks som om stenen är i samma skick efter avtäckning, även om det synes som om stenen inte rengjordes före täckning. Samma stenar kunde i viss mån identifieras på stenen efter åtgärder som på bilderna före åtgärder. Några mindre repor syns i stenen efter åtgärder, men vissa av dessa syns även på bilder som togs före täckningen.

Figur 7. Hällen sedd från väster före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 8. Hällen sedd från öster före åtgärder. Delar av stenen har ett tätt sprickmönster. Foto: Helén Sjökvist.

Genomförande

Fönster

Fönstren i lanterninen hade vid besiktningen inför arbetet mycket fuktiga bottenstycken på bågarna. Mossa, lavar och alger hade fått fäste i virket, vilket antydde att problemen var mer än tillfälliga. Virket konstaterades emellertid vid en okulär besiktning vara i ganska gott skick.

Fönsterbågarna är försedda med frostat-/antikglas som i flera fall har olika rosa toner. Tre rutor var sedan tidigare bytta mot klarglas. Vissa rutor är mycket kraftigt rosa medan andra har en ljusare ton. Ibland är tonen väldigt ojämn och man kan ana att färgskiktet blekts bort. De mörkt rosa rutorna skulle i så fall kunna vara senare utbytta reservrutor.

Glasarbeten har utförts av Teijlers glas i Örebro. Samtliga bågar och rutor har märkts upp och fotograferats av entreprenörerna före åtgärder. Efter urglasning har bågarna slipats varsamt. Utsidan hade mycket tunna färgskikt, där det inte var trärent. Insidan var obehandlade.

På fyra av de spetsbågiga fönsterbågarna, överst i lanterninen, har tre hela bottenstycken och del av ett bottenstycke blivit utbytta. På en lägre placerad, kvadratisk fönsterbåge byttes ett sidostycke. I övrigt var bågarna i gott skick.

Fönsterbågarnas insidor har strukits två gånger med Jupexolja från Wibo färg. En diskussion togs upp om huruvida oljningen skulle utföras med en pigmenterad olja för att slippa ett flammigt utseende på bågarna. Då detta dels skulle gå emot befintlig behandling och dels ge ett framtida underhållsbehov genomfördes det inte, utan en opigmenterad olja kom att användas. Utsidorna har oljats en gång, därefter grundstrukits med en blandning av lika delar svart linoljefärg (Wiboline, tillverkad av Wibo) och Jupex-olja. Fönstren har därefter kittas och glasats för att slutligen mellan- och slutstrykas med svart Wiboline linoljefärg.

I handlingarna skulle fönsterhakarna bytas mot nya, rostfria hakar av samma typ som befintliga. Detta genomfördes ej av antikvariska skäl då de befintliga var i god kondition. Endast rengöring genomfördes.

Mellan fönsterbågarna, som i princip står staplade på varandra låg 950 mm långa fixeringslister av furu. Dessa har ersatts med 920 mm långa lister av mer beständig ek. Anledningen till att de görs kortare är att få bättre luftning och därmed motverka kondensbildning. Tidigare trängde fukt in i springan mellan bågarna som inte torkade ut. Befintliga bleck mellan bågarna är tillverkade av galvad plåt, lätt profilerade och målade. Dessa är emellertid lite för korta. Blecken sitter i överkant inskjutna under kittet. Nya bleck har tillverkats något längre än de befintliga, men i övrigt med samma form.

En ruta i varje nederbåge byttes till klarglas. Några sådana rutor fanns redan sedan tidigare. Tanken med detta var att förenkla besiktning av tak och takkonstruktioner, samt förbättra möjligheten till utsikt, utan att fönstren ställs upp, då man går upp i lanterninen. På flera av fönstren finns mindre rötskador i karmarna. Rötskador lokaliserades vid besiktningen på fönster mot väster, sydväst, sydöst, och söder. Lagningar gjordes på fem fönsterkarmar.

Figur 9. Detaljbild av fönsterbåge före åtgärder. Virket håller hög fukthalt och har lav- och algpåväxt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Den invändiga panelen är tjärstruken. Glasrutorna har olika rosa toner. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 11. Skadad spröjs. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 12. Skadad båge. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Fukthalten var mycket hög och det fanns omfattande påväxt av alger. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Spricka i karmens övre del. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Sydvästra lanterninfönstret, rötskador i karmen där kniven är instucken. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16 och 17. Trälagningar av spetsbåge i lanterninfönster. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 18. Spår för eklisten, samt nya droppbleck i plåt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 19. Renoverad fönsterbåge och tjärad panel. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 20. Renoverad fönsterbåge med en klarglasruta. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 21. Bågens övre del efter renovering med extra säkring i överkanten. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 22. Ny steg mellan lanterninens olika plan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 23. Fönsterhakarna var tänkta att bytas, men sparades av antikvariska skäl. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 24. Färdigstrukna fönsterbågar inför återmontering. Foto: Helén Sjökvist.

Invändig panel

Man planerade att byta en del panel interiört inne i lanterninen, men detta behövde inte utföras då virket var i tillräckligt god kondition.

Den invändiga panelen har skrapats och rengjorts väl och därefter strukits med roslagsmahogny med 60% tjära från Sörens färgkultur. Denna produkt är baserad på en tjära som är ugnspränd av ved från nedre delen av stammen och roten, alltså ingen dalbränd tjära. Eftersom torrhalten är hög i den aktuella produkten, istället för den traditionella blandningen med 1/3 vardera av linolja, terpentin och tjära, är det 60 % tjära (ansågs bättre ur arbetsmiljösynpunkt) och det inte verkar vara någon tunn, fin dalbränd tjära som fanns på väggarna före åtgärder ansågs produkten vara godkänd ur antikvarisk synvinkel.

Figur 25. Området under fönstren har varit utsatta för fukt. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 26. Området under fönstren efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 27. Tjärstruken panel före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Närbild av tjärstruken panel med smidda spikskallar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 29. Färdigställt fönster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Taket högst upp i lanterninen har spår av rött pigment. Foto: Helén Sjökvist.

Plåtarbeten

Några delar av den zinkplåtinklädda konstruktionen i lanterninen har demonterats då man misstänkte att det kunde finnas rötskador. Demontering av plåt var ursprungligen tänkt att utföras så varsamt att plåten gick att återanvända. Tyvärr var detta ej möjligt, då spikskallarna och nitarna var överlödda och ej möjliga att få bort på ett varsamt sätt.

Ett av de plåtklädda benen inne i lanterninen (den närmast luckan, se fig. 23) har klänts av, då man där bedömde att risk för rötskador förelåg. Nedanför hade vattenläckage uppträtt vid omfattande regnväder, vilket gjorde att man misstänkte att det runnit vatten innanför plåten. Inga rötskador påträffades emellertid.

I plattformen på mellannivå i lanterninen satt några nitar löst i undersidans plåtinklädnad. Det fanns även sprickor i plåten i den knut mellan fyra korslagda bjälkar som ligger centralt i konstruktionen. Farhågor fanns för att det skulle kunna ha runnit in vatten från kondens m.m. vilket skulle ha orsakat rötskador. Man önskade därför demontera för inspektion. Farhågorna visade sig inte vara befogade.

Koppartäckningen kring lanterninfönstrets karmars spetsbågiga avslut uppåt är något bristfällig ur teknisk synpunkt. Ett test med kompletterande koppartäckning för att skydda karmen gjordes. Fördelen med åtgärden hade varit att man skyddat mot vatteninträngning, men om det ändå kommer in vatten finns risk för att torkningen försvåras. Åtgärderna kom efter övervägande inte att genomföras i entreprenaden, utan stannade vid ett prov.

Figur 31. Tidigare befintliga droppbleck mellan bågarna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Prov på inklädnad av karm med kopparplåt. Detta kom sedan inte till genomförande utan stannade vid ett prov. Foto: Helen Sjökvist.

Figur 33. Den invändiga konstruktionen är plåtklädd p.g.a. att konstruktionen ursprungligen var öppen, utan fönsterbågar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 34. Plåtklädd plattform före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 35. Plåtklädd sammanknutning med sprickor i plåten, före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Demonterad plåt från stödben. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 37. Demonterad plåt från stödben. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 38. Demonterad plåt från plattform. Virket har tjärats efter demontering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 39. Demonterad plåt från knut. Virket har tjärats efter demontering. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 40. Ny koppertäckning av karmens bottenstycke. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 41. Nya plåtlistor på bågarnas nedre del. Foto: Helén Sjökvist.

Undersökningsresultat

Demontering av plåt som täcker den invändiga konstruktionen i lanterninen var ursprungligen tänkt att utföras så varsamt att plåten gick att återanvända. Tyvärr var detta ej möjligt, då spikskallarna och nitarna var överlödda och ej möjliga att få bort på ett varsamt sätt. En diskussion om återtäckning eller inte togs därför upp. Ur förvaltarperspektiv önskade man få ha kvar ytorna fria från plåt för att ha en besiktningsmöjlighet. Ur antikvarisk synvinkel hade man gärna sett en återtäckning av konstruktionen. I en diskussion med Länsstyrelsen kom man emellertid fram till att det var möjligt att lämna de frilagda ytorna utan plåttäckning, men däremot skulle inte resten av plåttäckningen röras. De relativt begränsade ytorna som avtäckts ansågs vara möjliga att acceptera.

Det är osäkert vilken ålder plåttäckningen har. År 1836 tog Sorel patent på metoden att rostskydda järn genom varmförzinkning.⁷ År 1868, alltså strax efter att Skinnskattebergs kyrka stod klar, togs Sveriges första galvaniseringsverk i drift i Karlskrona. På 1870- och 80-talen kom fler anläggningar igång i järnverk där tunnplåt valsades, framförallt i Bergslagen. Enligt Ihrfors var rännedalarna på Skinnskattebergs kyrka redan från början belagda med zinkplåt.⁸ Detta skulle i så fall kunna tyda på att även inklädnaden av spirans konstruktion skulle ha hög ålder. Den bör minst ha tillkommit före inglasningen på 1920-talet.

Figur 42. Den zinkplåtklädda konstruktionen efter åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

⁷ Materialguiden, RAÄ.

⁸ Ihrfors.

Figur 43. Kyrkan färdigställd efter åtgärder

Figur 44. Lanterninen färdigställd. Foto: Helén Sjökvist.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):
Ihrfors, Eric: *Westmannia sacra*, handskrift färdigställd 1899-1902, baserad på församlingsarkivens handlingar från äldsta tid fram till omkring 1900.

Otryckta källor

Hammariskiöld, Rolf. 2005. Karakterisering av Skinnskattebergs kyrka. Västerås stift.

Materialguiden. Riksantikvarieämbetet pdf-rapport 2013.

Litteratur

Grau, O. 1754. *Beskrifning öfver Wästmanland med sina städer, häradar och socknar*. Utg. Av: Västmanlands Allehanda. Nytryck 1904. Västerås.

Lindblad, Jakob. 2009. *470 nya kyrkor – bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850 – 1890*. Kristianstad.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	14021
Länsstyrelsen dnr:	433-4141-2011
Fastighetsbeteckning:	Prästgården 1:149
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Skinnskatteberg
Beställare	Skinnskatteberg med Hed och Gunnilbo församling
Projektering och projektledning:	Svensk Klimatstyrning AB
Entreprenör:	TGA Bygg och Konsult AB
	Målerispectrum AB
	AB Surahammars elaffär
	NY Plåt & Smide AB
	Alfaglas
	Eskilstuna hyrställningar
Antikvarisk kontroll:	Helén Sjökvist
	Stiftelsen Kulturmiljövård
	Stora gatan 41
	72212 Västerås